

PALIMPSZESZTUS

PALIMPSZESZTUS

Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára

Szerkesztette:

Filep Tamás Gusztáv

Papp Z. Attila

Szerbhorváth György

Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
Kalligram

Budapest, 2022

A kötet megjelenését támogatta
Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

©Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
© Kalligram Kiadó

Tartalom

MESÉS PÉTER	Nándit ismered?	7
DEÁK ÁGNES	Egy sikeres nemzetiségi petíció kulisszatitkai, 1862	10
PÁL JUDIT	A törvények hivatalos fordításai a Magyarországon „divatozó nyelvekre” a dualizmus korában	25
DÉNES IVÁN ZOLTÁN	Belső emigrációban.	50
BÁNYAI VIKTÓRIA	„A jótékonyság megment a haláltól”. Az adakozás tárgyai a szegedi zsinagógákban	93
GIDÓ ATTILA	Kettős csoporttagság. Valós és színlelt felekezeti ség a székelv szombatosok körében	103
EILER FERENC	Mágocs, 1934. június 10..	112
TÓTH ÁGNES	A politika fogságában. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége és a Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn kapcsolatfölvételének kísérletei (1960–1970)	122
NAGY PÁL	Források és adatok Marosszék és Marosvásárhely cigányságának múltjából (a korájktortól a 19. század első harmadáig)	136
MARCHUT RÉKA	Iuliu Maniu és a „Lex Apponyi”	153
L. BALOGH BÉNI	„Talán lesz egy kis hely e levelezés számára...” Petru Groza és az 1957-es Arany János-ünnepségek	170
OLÁH SÁNDOR	„Engem a szégyenletes kulák listáról töröljön...” Identitásépítés kulákfelmentési kérelmekben (1952–53)	185
HORVÁTH SZ. FERENC	Menekülés a mítoszba? Gondolatok Bretterről, Gállról, azokról a hatvanas évekről	206
ZSIGMOND CSILLA – PAPP Z. ATTILA	A zártság árnyalatai. Székelyek az EVS kutatásban	221
CSATA ZSOMBOR	Marketizáció és etnikai szegregáció a gazdaságban – magyar példák Erdélyből	246
SZEGHY-GAYER VERONIKA	Bárkány Jenő és Austerlitz Tivadar – adalékok a szlovenszkói magyar ajkú zsidóság két világháború közötti történetéhez	270

KOSZTYÓ GYULA	Kozma Miklós kontra Bazil-rend. Bazil szerzetesek száműzetése Kárpátaljáról (1940–1941)..... 288
SIMON ATTILA	Elveszett generációk. A kontinuitás és diszkontinuitás kérdése a két háború közötti szlovákiai magyar elitben 300
GAUCSÍK ISTVÁN	A felvidéki pénzintézetek integrációja a magyarországi bankrendszerbe az első bécsi döntés után..... 311
POPÉLY ÁRPÁD	„Ezért a hazáért lüktet a mi szívünk is”. A prágai és a pozsonyi parlament magyar nemzetiségű képviselői az 1950-es években 329
ÖLLÖS LÁSZLÓ	Magyarok és szlovákok békéje..... 350
SZERBHORVÁTH GYÖRGY	Kik a mi hőseink? Adalékok a vajdasági magyar és a szerb emlékezetkultúrához 366
FALUSI NORBERT	A magyar nyelvű nemzeti kisebbségi folyóiratok mint a modernitásról szóló kordokumentumok..... 381
DOBOS BALÁZS	Kulturális autonómia – intézmények a nemzetiségi önkormányzatok fenntartásában Magyarországon 390
VIZI BALÁZS	Kölcsönhatások az európai integrációban: regionalizmus és kisebbségek 405
KULCSÁR BEÁTA	Repatriálás Kanadából Magyarországra, 1945–1956. Bevezetés egy problémakörbe 419
KOVÁCS ESZTER	Magyar diaszpórapolitika – a diaszpóra perspektívájából..... 431
FEISCHMIDT MARGIT	„Nemzet a távolból”. A Magyarországhoz való viszony németországi magyarok vándorlástörténetében 451
BALOG ÍVÁN	Gyémántkorszak – az Aranycsapat előtt..... 467
TOMKA BÉLA	Termékeny és terméketlen történeiszviták: szempontok a 2012-es „magyar <i>Historikerstreit</i> ” megítéléséhez..... 472
SZILASI LÁSZLÓ	Szentes hárfája (regényrészlet) 482
LACZKÓ SÁNDOR	Erdészek. Avagy a szegedi erdészeti lét szociográfiája és metafizikája (1976–1980)..... 485
TAKÁTS JÓZSEF	Ifjúkori olvasmányok 494
FILEP TAMÁS GUSZTÁV	A ’89-es dandár. Párhuzamos lélekrajzok..... 501
STEFANO BOTTONI	„Sztefánó, Sztefánó...”..... 514
GAGYI JÓZSEF	A Szeltersz 517

A zártság árnyalatai

Székelyek az EVS kutatásban

Jelen írás inspirálója, anélkül hogy ő ezt tudta volna, valójában Bárdi Nándor volt: néhány hónappal ezelőtt vetette fel, jó lenne látni, hogy a részben már feldolgozott, és a nagy nyilvánosság előtt publikált európai értékrendkutatások keretében mit lehet megtudni a székelyföldi válaszadókról. Az történt ugyanis, hogy a legutóbbi European Values Study (EVS) 5. hullámához kapcsolódóan ezúttal egy erdélyi magyar alminta is lekérdezésre került, az adatok egy részét pedig sajtótájékoztató keretében mutatták be Kolozsváron (az egykori Transindex portálon például három részben publikálták az eredményeket,¹ de más sajtóorgánumok is közöltek beszámolót²). A Regio egyik szerkesztőségi beszélgetésén pedig felmerült, hogy az értékrendkutatásra építve jó lenne egy olyan tanulmányt is publikálni, amely az adódó nemzetközi kitekintés mellett kifejezetten a székelyföldről mond valamit. Egy ilyen tanulmány jól illeszkedett volna a folyóirat egyik legutóbbi (2022/2-es) számában a székelyekről/Székelyföldről közölt blokkba is. Most már nyilvánosan is bevallhatjuk, a tanulmány folyóiratbéli közlését bizonyos értelemben szabotálni kellett, azaz „ködösíteni” Nándi előtt, mert úgy gondoltuk, egy ilyen írás sok szempontból stílszerűbb, ha meglepetésként a jelen ünnepi kötetben jelenik meg.

AZ EVS KUTATÁSOK ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAROK

Az EVS kutatás 5. hulláma már 2017-ben kezdődött, és többek között a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos lezárások miatt 2021-ben ért véget. Ebben a kutatási hullámban 36 országban zajlott felmérés, illetve Romániában és Finnországban kisebbségi (erdélyi magyar, illetve finnországi svéd) almintát is lekérdeztek.³ Magát az EVS kutatássorozatot az 1970-es évek végén alapozták meg, az első empirikus adatfelvételekre 1981-ben került sor, és azóta, mint jeleztük, már öt nagyobb hullámban, több

¹ Erdélyi magyarok Európa értékrend térképén: inkább románok, mint magyarok. *Transindex*, 2020. október 14. <https://eletmod.transindex.ro/?cikk=28672> (Letöltés ideje: 2022. február 10.); Nem igaz, hogy a falusi székelyek rasszistábbak, mint mások, csak nincs megfelelő politikai kultúrájuk. *Transindex*, 2020. november 5. <https://eletmod.transindex.ro/?cikk=28715> (Letöltés ideje: 2022. február 10.); Az erdélyi magyarok a legjobboldalibbak Kelet-Európában, és a szélsőjobb aránya is igen magas lehet náluk. *Transindex*, 2020. november 17. <https://itthon.transindex.ro/?hir=62142> (Letöltés ideje: 2022. február 10.)

² L. pl. Az erdélyi magyarság láttelele: széleskörű vizsgálatot végzett a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. *Krónika online*, 2020. október 13. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/az-erdelyi-magyarsag-lattelele-szeleskoru-vizsgalatot-vegzett-a-kolozsvari-nemzeti-kisebbségkutató-intezet#> (Letöltés ideje: 2022. február 10.)

³ <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/full-release-evs2017/> (Letöltés ideje: 2022. február 10.)

országban zajlott a felmérés. Az európai értékrendkutatásokból – Ronald Inglehartnak köszönhetően – nőtt ki az ún. World Values Study (WVS) felméréssorozat is, amely jelenleg 120 országra terjed ki.

Talán jogos lehet a kérdés, hogy egyáltalán mit értünk szociológiai értelemben értékeken, illetve miért az értékrend kifejezést használják e kutatások során. Az érték eredetileg inkább filozófiai fogalom, és létét mindig valamiféle választás, viszonyítás határozza meg. Valamilyen értéket vallani egyúttal azt is jelenti, valami mellett elkötelezzük magunkat, vagy – ami ugyanaz – valamit nem fogadunk el, elutasítunk vagy negligálunk. Az értékválasztás társadalmi értelemben az igazságossághoz, a méltányossághoz kapcsolódik, a társadalmi rend normatív alapjait erősíti.⁴ A bizonyos értékek melletti elköteleződés kimondva-kimondatlanul a kívánatosnak tartott társadalmi berendezkedésre vonatkozó koncepciókról árulkodik. Az értékek a társadalmi interakciókban is jelen vannak, ugyanakkor normatív szemléletet is kölcsönöznek a társadalom tagjai számára.

Az EVS kutatások arra törekednek, hogy nemzetközi összehasonlításban képet adjanak az egyes országokban a családról, munkáról, vallásról, politikáról és általában a társadalmi berendezkedésről alkotott értékekről, hitvilágról, illetve a társadalmi bizalom megannyi aspektusáról. Az adatok segítségével olyan értéktérképeket is fel lehet rajzolni, amelyek az egyes országok egymáshoz való eltéréseit ábrázolják. Az adatok értelmezésének alapparadigmája Ingleharthoz kapcsolódik, aki három alapértékrendet különít el: a hagyományos/vallási/tekintélyelvű értékrendet, a modern értékrendet, amely a racionális teljesítménycentrikusságot állítja középpontba, illetve a posztmateriális értékrendet, amely az önkifejezést és szubjektív jóllétet, a nemmateriális értékek fontosságát hangsúlyozza.⁵ Inglehart szerint a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan az értékrendek változása során két nagyobb szakasz különíthető el: egyrészt lezajlik egy modernizációs folyamat, amely során a tradicionális értékeket világi-racionális értékek váltják fel, majd pedig megvalósul egy posztmodernizáció is, amely során a racionális értékeket az önkifejezés értékei váltják fel.⁶ Elméletét ugyan sok kritika is érte, de azt az újítását széleskörűen elismerik, hogy az elméletileg körülhatárolt értékrendeket, illetve azok változásait empirikusan is lehet és kell tesztelni.

Az EVS 5. hullámának erdélyi adatait az említett sajtótájékoztatón már részletesen ismertették a részt vevő kutatók. Már pusztán a híradások címe is sokat elárul arról, hogy a kutatók és az újságírók mely vetületekre helyezték a hangsúlyokat. Az első beszámoló címének (*Erdélyi magyarok Európa értékrendtérképén: inkább románok, mint magyarok*) üzenete szerint a kisebbségi magyarok felkerültek az európai értéktérképre, és mondhatni az találtatott, hogy sok vonatkozásban a velük egy országban élő román többséghez jobban hasonlítanak, mint az anyaországi

⁴ Lásd pl. Beluszky Tamás: Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. *Korall*, 2000. 137-154. <http://www.korall.org/hu/node/1718>

⁵ Inglehart, Ronald: *Modernization and postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1997.

⁶ Inglehart 1997 i.m., úó: *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018.

magyarokhoz.⁷ Igaz, az alcímben annyi pontosítás szerepel, hogy ez az összehasonlítás a családdal és vallással kapcsolatos értékek szintjén van így. Kiss Tamásnak a cikkben közölt véleménye szerint a „nem politizált” témákban nincsenek jelentős különbségek a többség és a kisebbség között. A beszámolóból megtudjuk, hogy a nemi szerepek megítélése vonatkozásában nem is a Székelyföld, hanem a Partium tűnik tradicionálisabbnak.

A második beszámoló címe is cáfolatot tartalmaz: *Nem igaz, hogy a falusi székelyek rasszistábbak, mint mások, csak nincs megfelelő politikai kultúrájuk.* Ez a beszámoló elsősorban az előítéletekről szól, és többek között megtudhatjuk, „a székelyföldi falusiak nem feltétlenül intoleránsabbak más romániai magyaroknál, hanem kevésbé él körükben a politikai korrektség kultúrája”.⁸ Az adatok értelmezése kapcsán a bevándorláspolitikában beállt változásokat említi, nevezetesen azt, hogy 2015 után megszűnt az európai konszenzusos migrációspolitiká, amelynek alapja az volt, hogy a bevándorló elsősorban munkaerő. A „székelyföldi falusiakra” való kiterés apropóját pedig a 2020 elején nagy port kavart ditrói pékek⁹ ügye adta.

A harmadik beszámoló *Az erdélyi magyarok a legjobboldalibbak Kelet-Európában, és a szélsőjobb aránya is igen magas lehet náluk* címet viseli,¹⁰ és a politikai önbesorolás taglalásán kívül a különféle intézményekkel kapcsolatos bizalomformákat, a környezettudatossággal és európaisággal kapcsolatos véleményeket ismerteti. Egyik fontos megállapítása, hogy az erdélyi magyarok jobban bíznak az egyházakban, mint az anyaországiak és a romániai többségek, de a fegyveres erőkből kevésbé bíznak, mint a többségek általában. Székelyföld vonatkozásában annyi derül ki a cikkből, hogy az ott élők körében szignifikánsan magasabb a „harci hajlandóság” (azaz azok aránya, akik igennel válaszoltak arra, harcolnának-e az országért?).

Az előbbi vázlatos ismertetésekből is érzékelhető, az EVS nemzetközi felmérés az értékrend sokféle vonatkozásának elemzését teszi lehetővé, és ugyan a nagy nyilvánosságnak szánva, e beszámolók is részletesen – és nemzetközi kontextusba helyezve – ismertették az erdélyi magyarokra vonatkozó adatokat. Néhány esetben pedig a székelyföldiekre vonatkozó állításokkal is találkozhattunk. Az előbbieket figyelembe véve tanulmányunkban három alapelvet követtünk: 1. néhány olyan adatsort ismertettünk, amely az eddigi híradásokból részben kimaradt; 2. az erdélyi magyar almintán belül hangsúlyt fektetünk a regionális eltérésekre annak érdekében, hogy a Székelyföld vonatkozásában is állításokat tudjunk megfogalmazni; 3.

⁷ A sajtóban megjelent címek elsősorban az újságírók, és nem a kutatók értékvilágáról árulkodnak. Mindegyik cím mintha valamilyen interetnikus tabut vagy előzetes hipotézist akarna megdönteni. Itt például azt, hogy az erdélyi magyarok és a „románok” távol állnak egymástól, az előbbieket – épp mivel magyarok – a magyarországi magyarokhoz kellene hasonlítottak legyenek.

⁸ <https://eletmod.transindex.ro/?cikk=28715> (Letöltés ideje: 2022. február 10.)

⁹ A gyergyóditrói pékség két Sri Lanka-i vendégmunkást alkalmazott 2020 elején, amit a falu lakossága a katolikus egyház helyi segédlelkészének biztatására meg akart akadályozni. <https://hu.euronews.com/2020/02/03/kiall-a-ket-sri-lanka-i-vendegmunkas-mellett-a-ditroi-pekseseg> (Letöltés ideje: 2022. február 10.) Az esetből film is készült, amelyet 2022. június 4-én bemutattak Gyergyóditróban is.

¹⁰ <https://itthon.transindex.ro/?hir=62142> (Letöltés ideje: 2022. február 10.)

természetesen mi is igyekszünk az összehasonlító vizsgálat lehetőségeit kihasználni, és ezért az adatokat nemzetközi kontextusban is elhelyezzük.

Az EVS kutatások adatbázisai nyilvánosan is elérhetők.¹¹ Alábbi elemzésünk-höz az ország szintű egyesített kutatói adatbázist használtuk (ebben 34 ország szerepel),¹² és ehhez „olvasztottuk hozzá” (angolos szakzsargonnal: merge-öltük) az erdélyi magyar almintát,¹³ illetve egységesítettük a súlyváltozókat. Az erdélyi magyar almintá 1106 főt tartalmaz, ezen belül a regionális háttérváltozó négy kategóriát: Székelyföld (Hargita és Kovászna megyék – 32,2 százalék), Közép-Erdély (Kolozs és Maros megyék – 25,2 százalék), Partium (Bihar, Szatmár, Szilágy megyék – 24,8 százalék), szórvány (Máramaros, Beszterce, Brassó, Fehér, Szeben, Hunyad, Arad, Temes, Krassó-Szörény megyék – 17,8 százalék).

KÖTÖDÉSEK A SZŰKEBB ÉS TÁGABB VILÁGHOZ

A kutatás egyik kérdése azt tudakolta, a megkérdezettek milyen mértékben kötődnek különféle helyekhez: a saját településhez, régióhoz, megyéhez, országhoz, Európához és a világhoz (1. táblázat). A településhez való kötődés Közép-Erdélyben és a szórványban élők esetében a legszorosabb nemcsak Erdélyen belül, hanem nemzetközi szinten is. A székelyföldiek 11 százaléka inkább nem érzi közel magához saját települését, míg a magyar határközeli sávban, a Partiumban ez több mint 23 százalék. Az utóbbi részben érthető, hiszen az országhatár közelsége hagyományosan erősíti a Magyarország felé való orientációt, és így kikezdheti a helyi kötődéseket, ugyanakkor jeleznünk kell azt is, az itt mért 23 százaléknyi nem-kötődés nemzetközi összehasonlításban kirívóan magas. A székelyföldiek ugyan zártabbaknak tűnnek abban az értelemben, hogy fizikailag távolabb vannak az országhatároktól, ám az említett 10-11 százalék jelzi, hogy e régióban sem magától értetődő a „röghöz” kötöttség, a kötődés mértéke pedig alacsonyabb a nemzetközi 14,6 százalékos szinthez képest. Ráadásul, ha falu-város bontásban is megvizsgáljuk ezt, kiderül, hogy a székelyföldi városokban 16, a falvakban pedig mintegy 8 százalék azok aránya, akik nem kötődnek szorosabban saját településükhöz.

A régióhoz/megyéhez való kötődés is regionális eltéréseket mutat Erdélyen belül. Az adatok szerint úgy tűnik, sem Székelyföld, sem a Partium nincs elég markánsan társadalmilag megkonstruálva. Az előbbi esetében ugyanis az ott élők mintegy 20 százaléka, Partiumban pedig ennél is magasabb mértékben, 33,5 százalékban nem érzik kellőképpen közel magukhoz a régiót (Székelyföldön a városi lakosságon belül 23,3, falvakon 17 százalék ez az arány, Partiumban pedig 35,4, illetve 33,8).

¹¹ <https://www.gesis.org/en/services/finding-and-accessing-data/european-values-study> (Letöltés ideje: 2022. február 10.)

¹² EVS (2022). European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). *GESIS, Cologne. ZA7500 Data file Version 5.0.0*, <https://doi.org/10.4232/1.13897>.

¹³ EVS (2020). European Values Study 2017: Romania – Hungarian minority (EVS 2017 Country data file). *GESIS Data Archive, Cologne. ZA7550 Data file Version 1.0.0*, <https://doi.org/10.4232/1.13562>.

Ezúttal is megállapíthatjuk, a partiumi arány kimagaslónak számít nemzetközi szinten is, míg a székelyföldi átlagosnak tekinthető. A székelyföldi „átlagosság” azért szembetűnő, mert a politikai diskurzus szintjén megjelenő értékelések alapján azt várhattuk volna, magasabb az itt élők regionális kötődése.

Az országhoz való kötődések szintjén azt gondoljuk, nagyon jól megragadható a kisebbségi életérzés otthontalanságának egy szelete. Nemzetközi összehasonlításban egyrészt az látszik, hogy az erdélyi magyarok körében a legmagasabb azok aránya, akik azt gondolták, jobbára nem kötődnek ahhoz az országhoz, ahol élnek: 38 százalék a nemzetközi szinten mért 15 százalékhoz képest. Ugyanakkor, ha összevetjük az erdélyi magyarok értékét akár a romániai (román) átlaggal, vagy akár a magyarországi eredményekkel, markánsan megmutatkozik a kisebbségi ember differentia specificája: míg az ugyanabban az országban élő román, illetve az etnokulturális közösséget alkotó anyaországi többségiek körében csak elvétve találni olyanokat, akik ne kötődnének ahhoz az országhoz, ahol élnek (6, illetve 10 százalék), addig a kisebbségiek több mint harmada nem mutat szorosabb kötődést. A kisebbségi erdélyi magyar ember tehát arról ismerszik meg, hogy kétkedéssel fogadja el azt az országot, ahol él, ráadásul Erdélyen belül még tovább lehet árnyalni e képet: a székelyföldiek esetében ez az arány 43, a Partiumban pedig már a megkérdezettek több mint fele különösebben nem kötődik az országhoz, amelyben él.

Mindezzel párhuzamosan az erdélyi magyarok nem kapcsolódnak különösebben Európához sem: 45 százalékuk mondta azt, hogy inkább nem vagy egyáltalán nem kötődik a kontinenshez. Ennek értékelését is érdemes árnyalni: ez a „nemkötődés” nemzetközi szinten, a kutatásban résztvevő összes EU-s és nem EU-s országhoz képest nem kiugróan magas, sőt, az így számolt 48 százalékos átlaghoz képest kicsivel alacsonyabb is – de ne feledjük, ebben benne vannak olyan nem EU-s országok is, mint az Egyesült Királyság (62 százalék), továbbá Albánia, Azerbajdzsán vagy Fehéroroszország is. Ha csak az EU-s országokat nézzük, a válaszadók 36 százaléka távolságtartó az európai kontinenssel szemben, és így az erdélyi magyarok már átlag fölötti szintet mutatnak. E különbség érvényes Romániával és Magyarországgal szemben is, olybá tűnik, a román és a magyar többségi lakosság nyitottabb az EU felé, mint az erdélyi magyarok. Az Erdélyen belüli regionális eltérések ráadásul szignifikánsak, és kiderül, hogy a székelyföldiek a leginkább Európa-szeptikusok, 55 százalékot tesznek ki az ún. távolságtartók. És ha ezt településtípus szerint is megnézzük, a székelyföldi városokban 47, a falvakban pedig 61 százalékot találunk.

Ha már Európa is ilyen távolinak tűnik az erdélyi magyarok és főleg a székelyföldiek számára, kérdés, a világhoz való kapcsolódás kompenzálja-e ezt? Az adatok szerint nem, hiszen ebben az esetben is kimutatható, hogy az erdélyi magyarok a világot sem érzik különösebben közelinek magukhoz (45 százalék), és főleg az EU-s országokhoz képest, beleértve Magyarországot és Romániát is, távolságtartóbbak. És ezúttal is szignifikáns regionális eltérések vannak Erdélyen belül, a székelyföldiek több mint 60 százaléka mintha elfordulna a világtól, vagy legalábbis nem érzi közel magához.

E kötődésmintázatokat többféle módon is értelmezhetjük (például a székelyföldiek világtól való elfordulása jelenthet magárahagyatottságot és befelé fordulást is,

felszínre hozhat székelyekre vonatkozó negatív toposzokat: „nyakasság”), ám a kutatás keretében e kérdésblokk elsősorban a társadalmi integráció olyan indikátora, amelynek politikai-gazdasági következményei egyaránt vannak. A helyhez kötöttség, az ún. lokalizmus például a szélsőjobb oldali eszméknek, összeesküvés-elméletek elfogadottságának és elterjedésének, az idegengyűlöletnek egyaránt kedvez. Hasonlóképpen, az antiglobalista beállítódás a világ történéseinek leegyszerűsített, illetve a társadalmi kérdések egysíkú értelmezésére hajlamosít, és gátolja a racionális gondolkodás kibontakozását.¹⁴

1. táblázat. *A különféle földrajzi egységeket távolinak érzők aránya (a „nem nagyon közel” és az „egyáltalán nem közel” választ adók együttesen, százalékban)*

	<i>település</i>	<i>régió/megye</i>	<i>ország</i>	<i>Európa</i>	<i>világ</i>
Albánia	21,00	34,10	28,00	72,50	78,90
Ausztria	12,90	13,20	8,30	33,60	50,80
Azerbajdzsán	13,40	16,40	18,40	79,60	85,20
Bosznia-Hercegovina	8,10	12,70	19,40	43,40	45,90
Bulgária	8,30	13,40	6,50	38,80	50,30
Csehország	7,60	10,70	6,70	31,50	50,30
Dánia	18,20	16,30	4,00	29,60	51,00
Észak-Macedónia	15,70	19,00	28,60	61,50	69,20
Észtország	7,70	15,10	3,80	47,60	58,40
Fehéroroszország	15,10	28,90	23,50	74,10	71,80
Finnország	15,70	33,30	2,90	37,50	53,90
Franciaország	23,20	19,00	8,50	35,30	27,70
Georgia	24,80	18,40	15,20	71,60	71,60
Hollandia	19,50	36,60	10,50	42,40	41,90
Horvátország	10,60	13,20	13,80	43,20	48,30
Izland	20,90	20,80	4,20	29,20	33,40
Lengyelország	12,10	13,30	5,40	26,50	34,90
Litvánia	6,10	14,50	10,50	42,50	56,80
Magyarország	12,10	19,80	10,10	32,20	42,20
Montenegró	6,40	10,90	8,40	34,80	39,10
Nagy-Britannia	26,20	32,80	21,60	62,40	57,80
Németország	13,30	15,50	8,10	23,30	45,20
Norvégia	7,20	9,60	1,60	13,00	19,70
Olaszország	12,50	19,10	20,70	49,60	48,90
Oroszország	14,50	24,40	22,50	80,30	68,80
Örményország	8,30	11,10	11,00	65,60	50,90
Portugália	8,00	6,40	8,10	37,40	42,40

¹⁴ Fitzgerald, Jennifer: *Close to Home. Local Ties and Voting Radical Right in Europe*. New York: Cambridge University Press, 2018.

	<i>település</i>	<i>régió/megye</i>	<i>ország</i>	<i>Európa</i>	<i>világ</i>
Románia	5,10	9,60	6,00	34,60	35,80
Románia – erdélyi magyar	10,80	17,50	37,90	45,00	50,00
<i>Székelyföld</i>	11,60	19,70	43,40	55,00	60,80
<i>Közép-Erdély</i>	3,60	6,80	24,90	42,00	40,80
<i>Partium</i>	23,30	33,50	52,40	44,50	53,50
<i>Szórvány</i>	2,60	6,10	26,40	32,00	39,30
Spanyolország	5,50	8,70	15,40	33,10	33,00
Svájc	15,60	10,50	5,30	27,80	38,20
Svédország	13,20	29,60	7,10	31,60	50,40
Szerbia	17,00	23,20	20,50	58,20	66,50
Szlovákia	3,40	3,40	3,40	18,90	29,60
Szlovénia	7,90	6,80	6,20	29,50	42,00
Összesen	14,60	19,70	15,00	48,40	50,00

A ROMÁNIAI MAGYAROK DEMOKRÁCIÁHOZ VALÓ VISZONYA EURÓPAI ÖSSZEHAISONLÍTÁSBAN

A kötődésmintázatok után a demokrácia működésének megítélését vizsgáljuk, illetve az ehhez (is) kapcsolódó értékítéletekből kirajzolódó társadalmi elfogadás-eltérítés egy szeletét, előbb európai összehasonlításban, majd a romániai magyar belső regionális eltérésekre fókuszálva.

A demokrácia működésének megítélését kilenc kijelentés alapján mérte a kérdőív.¹⁵ A felsorolt kijelentések közül a demokrácia működése szempontjából a liberális demokrácia jellemzői a legfontosabbak a romániai magyarok számára is, de európai viszonylatban kevésbé hangsúlyos mértékben. A tekintélyelvűség azonban jóval nagyobb mértékben támogatott, mint európai – főként EU-s – szinten (2. táblázat).

¹⁵ A EVS teljes kérdőíve a demokráciához való viszonyra vonatkozó kérdésblokkban arra is rákérdezett, hogy a megkérdezett számára mennyire fontos, hogy demokratikus berendezkedésű országban éljen, illetve hogy a megkérdezett mennyire gondolja demokratikusnak azt az országot, ahol él, valamint a politikai rendszerrel való elégedettségére és a megkérdezett számára kívánatos politikai berendezkedésre vonatkozó kérdéseket is tartalmazta, de mivel ezek a romániai magyar kérdőívben nem szerepeltek, a romániai magyarok demokráciaviszonyulását a demokrácia működése szempontjából megítélendő kilenc kijelentésre való reflexiók alapján vizsgáljuk. A kutatás készítői a demokrácia működésének megítélésére is kitértek az eredmények ismertetésekor (l. <https://itthon.transindex.ro/?hir=62142> – (letöltés ideje: 2022. február 10.)) de tanulmányunkban részletesebb elemzésre törekszünk.

2. táblázat. A demokrácia működése szempontjából nélkülözhetetlen jellemzők¹⁶ európai viszonylatban (átlagértékek, skála: 0–10)

	Össz- európai	EU-országok (és Izland, Norvégia, Svájc, Nagy-Britannia)	HU	RO	Romániai magyarok
A nőknek ugyanolyan jogaik vannak, mint a férfiaknak	8,65	8,89	8,77	8,2	8,41
Az emberek szabad választásokon választják meg vezetőiket	8,43	8,62	8,78	8,2	7,93
A polgári jogok védelmezik az embereket az állam elnyomó hatalmával szemben	7,94	7,99	7,66	8,41	7,23
A munkanélküliek állami segítyben részesülnek	7,34	7,32	6,56	7,25	6,06
A kormányzat megadóztatja a gazdagokat, és támogatja a szegényeket	6,64	6,5	7,03	6,39	6,03
Az állam az emberek jövedelmét egyenlővé teszi	6,02	5,68	5,09	5,96	5,53
Az emberek engedelmeskednek vezetőiknek	5,22	4,68	5,07	5,69	6,31
Ha a kormány alkalmatlan ellátni a feladatát, a hadsereg veszi át a hatalmat	3,96	3,5	3,23	5,14	4,94
A vallási képviselőknek döntő szavuk van a törvények értelmezésénél	2,99	2,73	3,8	3,95	4,54

A romániai magyarok számára is a legfontosabb ismérv a nemek közti egyenjogúság, ezt követi a szabad választásokon megválasztott vezetők, illetve a polgári jogvédelem, mint a demokrácia működése szempontjából a legnélkülözhetetlenebb jellemzők. A negyedik az autoritásnak való engedelmesség, s csak ezt követik a szociális állam ismérvei közé sorolható kijelentések. A demokrácia működésével legkevésbé az egyeztethető össze, ha a hadsereg veszi át a hatalmat – alkalmatlan kormány esetén –, illetve a vallási vezetők politikai szerepvállalása, törvényértelmezése (2. táblázat).

Az összevont adatbázis lehetőséget biztosít az európai összehasonlításra. Először faktoranalízissel a demokrácia működésének megítélése mögötti látens struktúrát próbáltuk feltárni. A kilenc kijelentés közül kihagytuk az egyenlő jövedelemre vonatkozót,¹⁷ a többi item pedig két faktorba tömörült (3. táblázat). Az első faktor összesíti a liberális és szociális demokrácia jellemzőit, a második az autoritáshoz

¹⁶ A kérdőívben szereplő kérdés: *Számos dolog kívánatos, azonban ezek közül nem mindegyik nélkülözhetetlen a demokrácia működése szempontjából. Kérem, a következő dolgokról mondja meg, hogy mennyire tartja azokat a demokrácia nélkülözhetetlen jellemzőjének. Kérem, használja ezt a skálát, ahol az 1-es azt jelenti, hogy az adott tényező egyáltalán nem fontos jellemzője a demokráciának, és 10-es pedig azt, hogy nélkülözhetetlen jellemzője a demokráciának. (0 – Ez ellentétes a demokráciával – ne olvassa fel a kérdezőbiztos.)*

¹⁷ Nem illeszkedett jól, mindkét faktoron rajta volt.

való viszonyt – a demokratikusan megválasztott vezetőkhez képest a hadsereg és a vallási vezetők politikai szerepvállalását is. A két faktor az összvariancia 35,7 százalékát magyarázza.

3. táblázat. *A demokrácia működésének megítélése – faktoranalízis*¹⁸

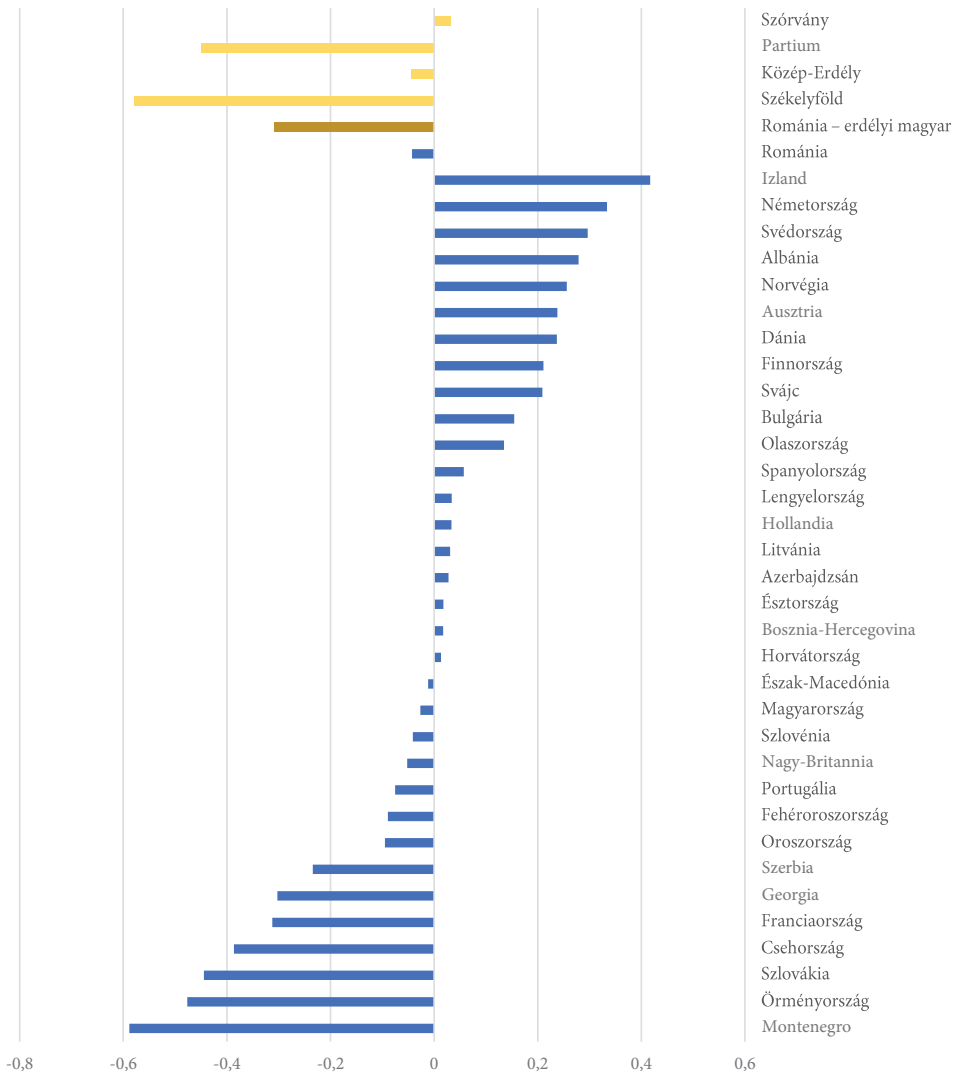
	<i>liberális és szociális demokrácia</i>	<i>autoritás- tisztelet</i>
Az emberek szabad választásokon választják meg vezetőiket	0,7	
A polgári jogok védelmezik az embereket az állam elnyomó hatalmával szemben	0,656	
A nőknek ugyanolyan jogaik vannak, mint a férfiaknak	0,634	
A munkanélküliek állami segélyben részesülnek	0,564	
A kormányzat megadóztatja a gazdagokat, és támogatja a szegényeket	0,418	
A vallási képviselőknek döntő szavuk van a törvények értelmezésénél		0,58
Ha a kormány alkalmatlan ellátni a feladatát, a hadsereg veszi át a hatalmat		0,55
Az emberek engedelmessé válnak vezetőiknek		0,487
	23.26	12.47
<i>Extraction Method: Maximum Likelihood.</i>		<i>összesen magyarázott</i>
<i>Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.</i>		<i>variancia: 35.73</i>

Nem meglepő módon az északi- és nyugat-európai országok lakossága gondolja leginkább nélkülözhetetlennek a liberális és szociális értékeket a demokrácia működése szempontjából, az EU-n kívüli országok esetében pedig alacsonyabb ezek támogatottsága (1. ábra).

Kivételeket is tapasztalunk, az EU-s trendtől például Franciaország, Csehország és Szlovákia markánsabban is eltér, míg Albánia a nyugat-európai igazodást szeretné követni. Valószínűleg ezeknek az országok szintű eltéréseknek kontextuális magyarázatai is léteznek. Ha például a legutóbbi franciaországi választásokra gondolunk, talán az a belső megosztottság és a társadalmi vita, a proteszt, amely az elnökválasztás első fordulójában megmutatkozott, valamelyest már ezekben az adat-sorokban is jelentkezett.

Románia egészében ez a demokratikus értékmintázat átlag körüli szintet mutat, ám a romániai magyarok számára ezek a liberális és szociális demokráciához sorolható jellemzők nemcsak az országhoz, hanem az európai átlaghoz képest is sokkal kevésbé fontosak. Ráadásul ez hatványozottan érvényes a székelyföldiek esetében, akik az összes régió/ország között sereghajtónak számítanak a montenegróiak és örmények mellett (és messze lecsúszva a magyarországi megítéléstől is, mely szintén az európai átlaghoz közelít e tekintetben). Erdélyen belül árnyalva még azt is láthatjuk,

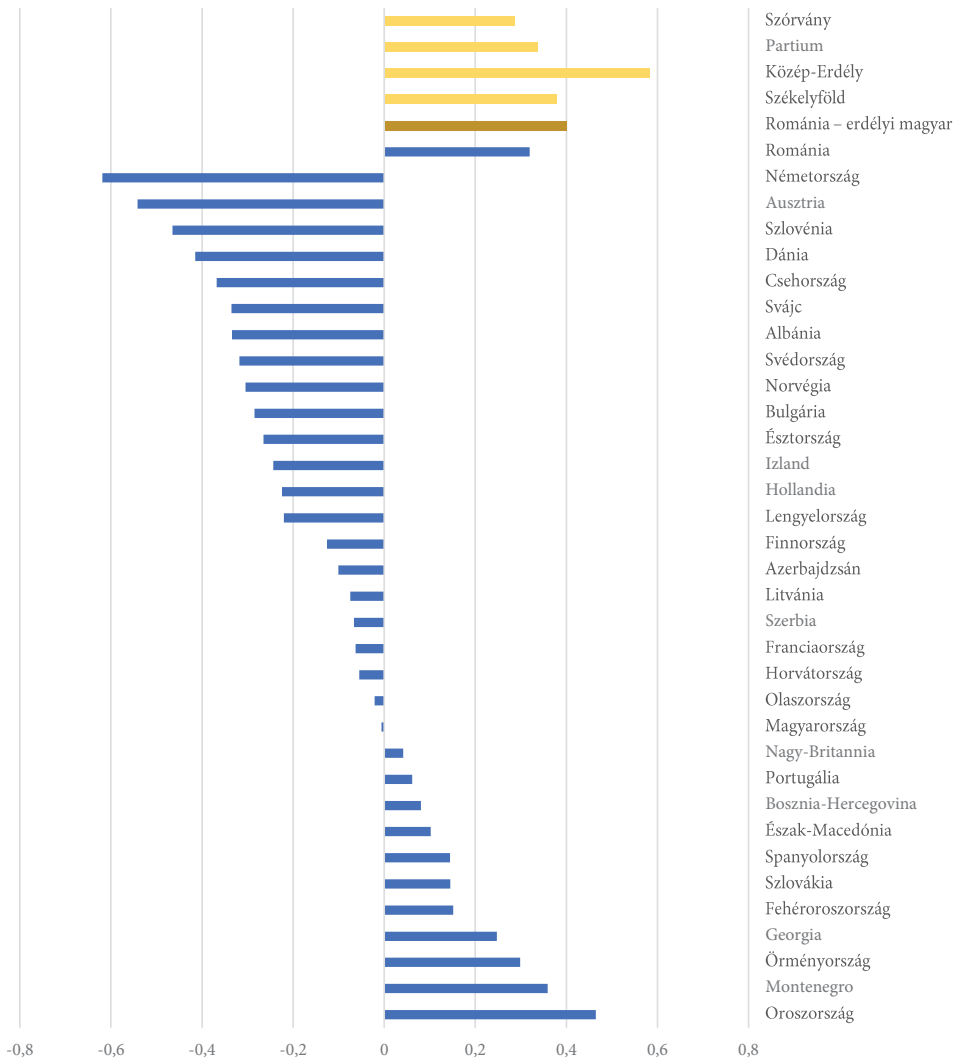
¹⁸ KMO és Bartlett's teszt: 0,759.

1. ábra. A liberális és szociális demokrácia jellemzőinek fontossága európai viszonylatban

a közép-erdélyiek a romániai átlaghoz hasonló mértékben gondolják fontosnak a demokrácia ezen jellemzőit, a szörványban élők az európai átlagnál kicsit fontosabbnak ítélik, a partiumiak pedig a székelyföldi mintázathoz állnak közelebb (1. ábra).

A másik faktor esetében, mely az autoritáshoz való viszonyulást összesítette – azokat a formáit is, amelyekben a demokratikusan megválasztott vezetőkhez képest a hadsereg, illetve a vallási vezetők politikai/vezetői szerepe értékelődik fel –, azt láthatjuk, hogy Románia európai viszonylatban az élmezőnyhöz tartozik, és az oroszok után a romániai magyarok a legtámogatóbbak az autoriter hatalomgyakorlás elfogadásában (2. ábra).

2. ábra. Autoritástisztelet Európában

Románia – és a romániai magyarság – a nem EU-s országok táborához tartozik az autoritáshoz való viszonyt tekintve, az oroszországi, montenegrói, örményországi, georgiai és fehéroroszországi mintázatokhoz áll a legközelebb. Az Európai Unió országai közül Szlovákiában és Spanyolországban az európai átlagnál valamelyest elfogadóbbak az autoritásformákkal, kisebb mértékben Portugáliában és Nagy-Britanniában is, az összes többi EU-s ország az átlagnál elutasítóbb. A demokratikus berendezkedés ellenében történő hatalomgyakorlással szemben a németországiak a legelutasítóbbak – a történelmi szembenézésnek is köszönhetően

–, őket az osztrákok követik, de Dánia mellett két visegrádi országot is az autoritást erősen elutasító országok közt találunk – Szlovéniát és Csehországot (2. ábra). Amennyiben külön vizsgáljuk az egyházi vezetők politikai szerepvállalását és a hadsereg hatalomátvételét, illetve a vezetőknek való engedelmisséget, kisebb hangsúlyeltolódásokat találunk ezekben a trendekben. Például a vallási vezetők politikába való beleszólásával csak az örmények értenek jobban egyet, mint a romániai magyarok, míg a hadsereg általi hatalomátvételt Európában a legerőteljesebben az oroszországiak támogatják, utána következnek a romániai magyarok, majd a georgiaiak és a Fehéroroszországban élők.¹⁹

4. táblázat. *A demokrácia működése szempontjából nélkülözhetetlen jellemzők*²⁰ (ANOVA, szignifikáns eltérések, átlagértékek, skála: 0–10)

	Székely- föld	Közép- Erdély	Partium	Szórvány	Romániai magyarok - összesen
A nőknek ugyanolyan jogaik vannak, mint a férfiaknak	7,92	8,81	8,06	9,19	8,41
Az emberek szabad választásokon választják meg vezetőiket	7,32	8,32	7,6	8,9	7,93
A polgári jogok védik az embereket az állam elnyomó hatalmával szemben	6,13	7,95	7,5	7,83	7,23
Az emberek engedelmeskednek vezetőiknek	6,3	6,85	6,28	5,64	6,31
A munkanélküliek állami segélyben részesülnek	5,95	6,51	5,66	6,2	6,06
A kormányzat megadóztatja a gazdagokat, és támogatja a szegényeket	5,34	6,67	5,68	6,81	6,03
Az állam az emberek jövedelmét egyenlővé teszi	5,25	5,63	6,09	5,06	5,53
Ha a kormány alkalmatlan ellátni a feladatát, a hadsereg veszi át a hatalmat ²⁰	4,65	5,17	4,9	5,17	4,94
A vallási képviselőknek döntő szavuk van a törvények értelmezésénél	4,47	5,14	4,32	4,19	4,54

Ha a romániai magyar regionális különbségeket is figyelembe vesszük, a Közép-Erdélyben élők Európa-szinten a legelfogadóbbak az autoritásformákkal szemben, akár a demokratikus berendezkedés kárára is (2. ábra és 4. táblázat). Őket követik az oroszok, majd a székelyföldiek. A romániai magyarok tekintélyelvű

¹⁹ Ez az adatsor az adatfelvételt követő orosz–ukrán háború nyomán talán még inkább elgondolkodtató.

²⁰ A kérdőívben szereplő kérdés: *Számos dolog kívánatos, azonban ezek közül nem mindegyik nélkülözhetetlen a demokrácia működése szempontjából. Kérem, a következő dolgokról mondja meg, hogy mennyire tartja azokat a demokrácia nélkülözhetetlen jellemzőjének. Kérem, használja ezt a skálát, ahol az 1-es azt jelenti, hogy az adott tényező egyáltalán nem fontos jellemzője a demokráciának, 10-es pedig azt, hogy nélkülözhetetlen jellemzője a demokráciának.*

²¹ Nem szignifikáns eltérések.

autoritásviszonya sokkal közelebb áll a romániai átlaghoz, mint a magyarországihoz, mely az európai átlaghoz hasonló. A romániai magyar belső tagolódás szignifikáns regionális eltéréseket mutat a demokrácia megítélésében (4. táblázat).

Regionális bontásban azt látjuk, hogy a székelyföldiek számára a legkevésbé fontosak a liberális demokrácia jellemzői közé sorolható kijelentések – nemek közti egyenjogúság, szabad választásokon megválasztott vezetők, jogvédelem –, őket a Partiumban élők követik, és a Közép-Erdélyben, illetve a szórvány településen élő romániai magyarok számára szignifikánsan fontosabbak ezek a kritériumok (4. táblázat).

Az autoritáshoz való viszony eltérő mintázatú, a Közép-Erdélyben élők körében a legelfogadottabb a vezetőknek való engedelmesség mint a demokrácia jellemzője, őket követik a székelyföldiek és partiumiak, és a legkevésbé a szórványban élők számára fontos demokráciakritérium. A közép-erdélyi magyarok az autoritás más formáihoz – hadsereg, vallási vezetők politikai szerepvállalása – is megengedőbben viszonyulnak, mint a többi régióban élők (4. táblázat). A szociális gondoskodás mint demokráciaismérv, illetve a jövedelemarányos teherviselés a szórványban és a közép-erdélyi régióban élők számára fontosabb, mint a székelyföldiek és partiumiak megítélésében, akik körében viszont a legmagasabb az egyenlő jövedelem támogatása.

Összefoglalásként, ha a demokrácia működésének megítélését nézzük, azt mondhatjuk, hogy a romániai magyarok viszonyulása közelebb áll a romániaihoz, mint a magyarországihoz, és erőteljesebben elszakad az EU-országokra jellemző demokráciamegítéléstől, sokkal inkább a nem EU-s országok – Oroszország, Örményország, Georgia, Montenegró, Fehéroroszország – mintázataihoz áll közelebb. Ugyanakkor szignifikáns regionális eltéréseket is találunk, míg a székelyföldiek számára a legkevésbé fontosak a liberális demokráciára jellemző kritériumok és a demokrácia alapértékei, addig a szórványban meg Közép-Erdélyben az európai átlaghoz közeli ennek megítélése. Az autoritástisztelet – akár a demokrácia kárára is – a közép-erdélyi magyarok körében a legelfogadottabb, összeurópai viszonylatban is élményös erősséggel.

TÁRSADALMI JELENSÉGEK ELFOGADÁSA-ELUTASÍTÁSA ÉS AZ ÁLLAMHOZ VALÓ VISZONY

A demokrácia működésének megítélése más társadalmi jelenségekhez való viszonyulással, értékekkel is összekapcsolódik. A továbbiakban az EVS adatfelvételben szereplő 15 kijelentés megítélését elemezzük (5. táblázat).

Ez esetben is előbb az európai összehasonlítással indítunk, majd a romániai magyar belső tagolódás áttekintésével folytatjuk az elemzést. A felsorolt kijelentések közül EU-s viszonylatban a mesterséges megtermékenyítés, a válás és a homoszexualitás a legelfogadottabb, ezt követi az eutanázia és az abortusz. A nem uniós országokkal kiegészített összeurópai átlagok alacsonyabbak, az elfogadás mértéke csökken. A romániai magyar társadalom – európai összehasonlításban – jóval elutasítóbb, és az elutasítás mértéke általában közelebb áll a romániaihoz, mint a magyarországihoz.

5. táblázat. *Elfogadás-elutasítás*²² Európában (átlagértékek, skála: 1 – nem engedhető meg soha; ... 10 – mindig megengedhető)

	Össz-európai	EU-országok (és Izland, Norvégia, Svájc, Nagy-Britannia)	HU	RO	Romániai magyarok
Mesterséges vagy lombikban történő megtermékenyítés	6,98	7,03	7,05	5,65	5,62
Elválni	6,58	6,94	6,1	4,58	4,69
Eutanázia (gyógyíthatatlan beteg életét kioltani)	5,67	6,13	4,93	3,08	3,37
Abortusz	5,41	5,84	5,04	3,52	3,51
Homoszexualitás	5,23	6,47	3,92	2,28	2,4
Alkalmi szexuális kapcsolatot létesíteni	4,37	4,55	4,44	2,91	3,08
Halálbüntetés	3,76	3,52	4,42	2,98	3,33
Prostitúció	3,34	3,51	2,68	2,11	2,09
Öngyilkosság	3,26	3,61	2,46	1,6	1,71
Jegy és bérlet nélkül utazni egy tömegközlekedési eszközön	3,1	2,45	2,98	2,19	2,63
Marihuánát vagy hasist szívni	2,59	2,85	2,05	1,64	1,66
Állami juttatásokat jogtalanul igénybe venni	2,53	2,22	1,48	2,13	1,9
Csalni az adóval, ha van rá mód	2,36	1,93	1,5	2,64	1,87
Politikai indíttatású erőszak	1,96	1,81	1,38	1,81	1,44
Csúszópénzt elfogadni a kötelesség teljesítése során	1,71	1,58	1,9	1,58	1,98

Az EU-s átlaghoz képest a legnagyobb különbség a homoszexualitás elutasításában jelentkezik, ezt követi az eutanázia, de a válás és az abortusz megítélése is sokkal negatívabb a romániai magyarok körében, mint általában Európában. A politikai indíttatású erőszakkal szemben azonban – a magyarországiakhoz hasonlóan – elutasítóbbak, mint az EU-s és az összeurópai átlag.

A kijelentések mögött meghúzódó látens struktúrát faktoranalízissel vizsgáltuk. Bár azt feltételeztük, hogy a felsorolt jelenségek több faktorban tömörülhetnek, árnyaltabb mintázat jellemezheti az egyes társadalmi jelenségek elfogadását-elutasítását, egy jól értelmezhető és egyértelmű kettős csoportosulás rajzolódott ki, amelyben az első faktor általános nyitottságot, elfogadást ragad meg, a második pedig az állam kijátszására/megrövidítésére és a politikai indíttatású erőszakra vonatkozó

²² A kérdőívben szereplő kérdés: *Mi a véleménye a következő állításokról? Az 1 azt jelenti, hogy soha nem engedhető meg, a 10, hogy mindig megengedhető. Köztes értékeket is használhat, hogy árnyalja a véleményét.*

kijelentéseket összesíti (6. táblázat). A két faktor összesen a variancia 46,28 százalékát magyarázza.

6. táblázat. *Elfogadás-elutasítás, faktoranalízis*²³

	<i>általános nyitottság – elfogadás</i>	<i>az állam kijátszása és politikai erőszak</i>
Abortusz	0,835	
Elválni	0,821	
Homoszexualitás	0,757	
Eutanázia	0,679	
Alkalmi szexuális kapcsolatot létesíteni	0,65	
Mesterséges vagy lombikban történő megtermé- kenyítés	0,576	
Öngyilkosság	0,572	
Prostitúció	0,53	
Csúszópénzt elfogadni a kötelesség teljesítése során		0,708
Csalni az adóval, ha van rá mód		0,703
Állami juttatásokat jogtalanul igénybe venni		0,623
Jegy és bérlet nélkül utazni egy tömegközlekedési eszközön		0,565
Politikai indíttatású erőszak		0,55
	29,3	16,98
<i>Extraction Method: Maximum Likelihood.</i>		
<i>Rotation Method: Varimax with Kaiser Normali- zation.</i>		
	<i>összesen magyarázott variancia: 46.28</i>	

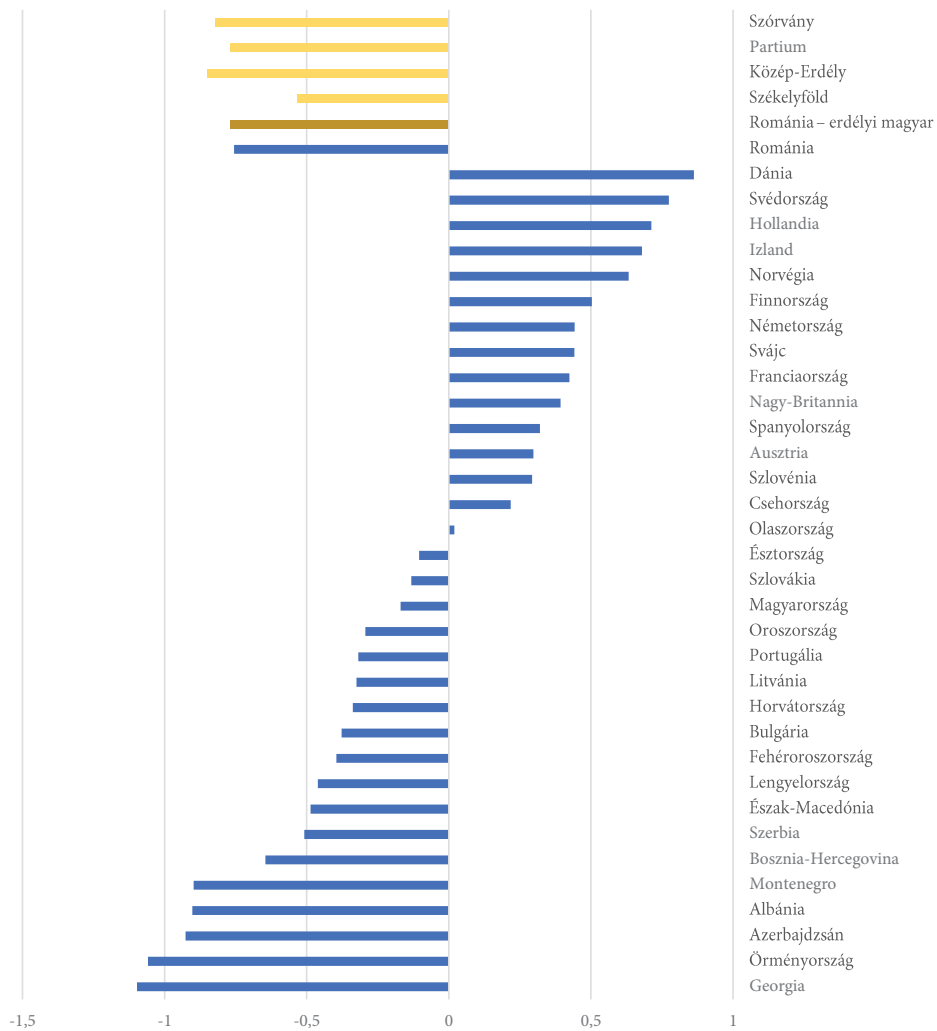
Az általános nyitottság-elfogadás hasonló mintázatot követ, mint a demokrácia megítélése, érvényesül a nyugat-kelet lejtő, az észak- és nyugat-európai országokban erősebb az elfogadás, míg a kelet-európai országokra inkább az elutasítás, a zártság jellemző (3. ábra).

A romániai magyar elutasításmintázat közel áll a romániaihoz, és ennek mértéke európai viszonylatban is a legzártabb országokhoz (régiónhoz) – Georgia, Örményország, Azerbajdzsán, Albánia, Montenegró – áll a legközelebb. Az Európai Unió országai közül Lengyelországban a legerősebb az elutasítás, a magyarországi zártság az európai átlagnál valamivel erősebb, de nem közelíti meg a legelutasítóbb országok átlagértékeit. A régió országai közül Csehország és Szlovénia ez esetben is nyitottabb, elfogadóbb, mint Magyarország (3. ábra).

Az államhoz kapcsolódó kisebb-nagyobb szabálysértések, illetve a politikai indíttatású erőszak viszonylagos elfogadásának európai mintázatait mutatja a 4. ábra.

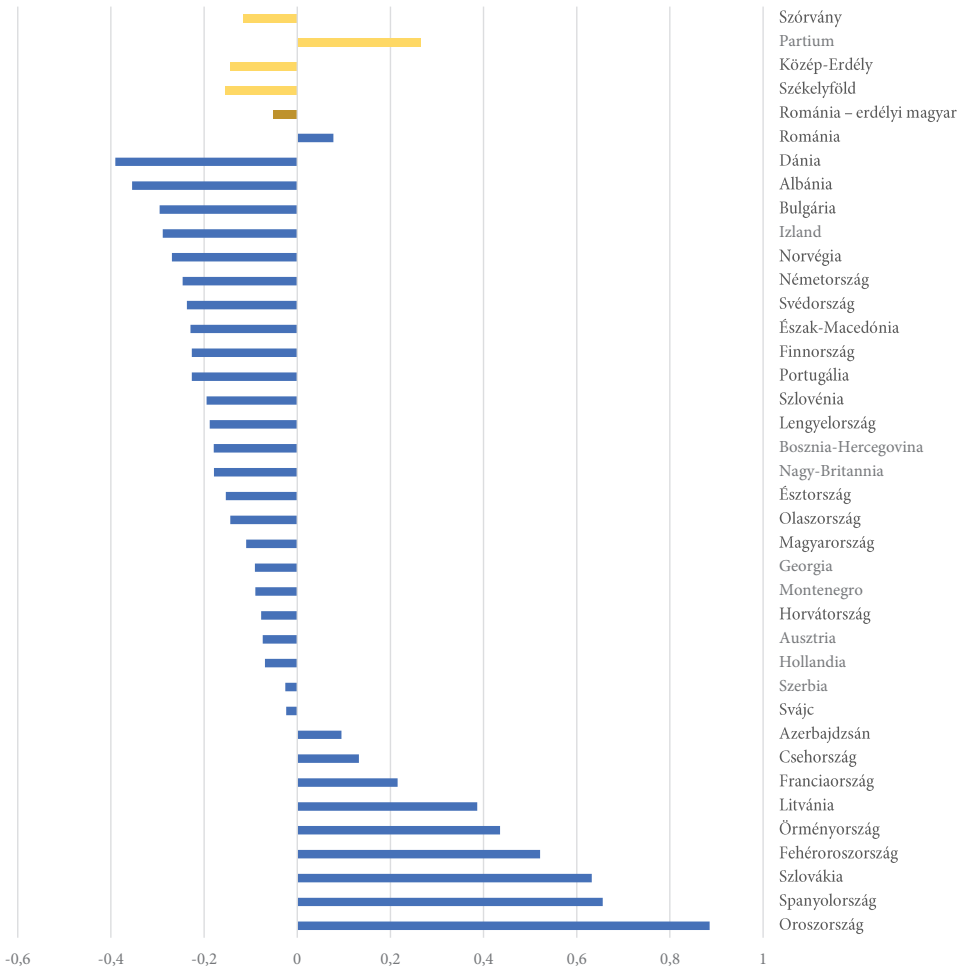
A demokrácia működésének és az állam kijátszásának megítélése hasonlóságokat (is) mutat, azokban az országokban, ahol fontosabbnak gondolják a liberális

²³ KMO és Bartlett's teszt: 0,886.

3. ábra. Általános nyitottság–elfogadás Európában

és szociális demokrácia jellemzőit, kevésbé megengedően vélekednek az állam kijátszásával kapcsolatosan is – az északi és nyugat-európai demokráciák mellett érdekes példa erre Albánia, ahol úgy tűnik, erős igény mutatkozna a demokratikus értékek iránt, és erős az elutasítás az állam kijátszásával kapcsolatosan. A romániai magyarok elutasítóbbak az állammal szembeni visszaélésekben, mint a romániai átlag. Ez a kisebbségi helyzetből fakadó megfeleléssel is összefüggésben állhat. A regionális eltérések is szignifikánsak, a Partiumban élők sokkal megengedőbbek az állam kijátszásában, mint a többi régióban élők (lásd 7. táblázat) – ez a határmentiségből is fakadhat, illetve az elemzésben korábban érintett gyengébb országekötődéssel is

4. ábra. Az állam kijátszása, politikai indíttatású erőszak – európai viszonylatban

összekapcsolódhat. A regionális eltérések szinte minden kijelentés esetében szignifikánsak (7. táblázat).

Az átlagértékekből kiolvasható, hogy a felsorolt kijelentésekkel (társadalmi jelenségekkel) kapcsolatosan – ahogyan az európai összehasonlítás során már láthatuk – jobbra elutasító a romániai magyar társadalom. A legfontosabb a magánéleti liberalizmus, a legelfogadóbb a saját életről/jövőről (gyerekvállalásról, párkapcsolatról) való önrendelkezésben – mesterséges vagy lombikban történő megtermékenyítés, válás, abortusz –, a legelutasítóbb pedig a politikai indíttatású erőszakkal szemben. De összességében a válással, abortusszal szemben is erősebb az elutasítás, mint az elfogadás (lásd 7. táblázat).

7. táblázat. *Társadalmi jelenségek elfogadása-elutasítása²⁴ a romániai magyarok körében, regionális bontásban (ANOVA, szignifikáns eltérések, átlagértékek, skála: 1 – nem engedhető meg soha; ... 10 – mindig megengedhető)*

	Székelyföld	Közép-Erdély	Partium	Szörvány	Romániai magyarok – összesen
Mesterséges vagy lombikban történő megtermékenyítés	6,47	5,2	5,07	5,53	5,62
Elválni	5,45	4,26	4,06	4,86	4,69
Abortusz	4,45	2,91	3,37	2,83	3,51
Eutanázia (gyógyíthatatlan beteg életét kioltani)	3,29	3,08	3,74	3,41	3,37
Halálbüntetés	3,28	2,87	3,32	4,12	3,33
Alkalmi szexuális kapcsolatot létesíteni	3,21	2,39	3,51	3,22	3,08
Jegy és bérlet nélkül utazni egy tömegközlekedési eszközön ²⁴	2,67	2,59	2,6	2,64	2,63
Homoszexualitás	2,12	2,49	2,98	2	2,4
Prostitúció	2,01	1,71	2,51	2,19	2,09
Csúszópénzt elfogadni a kötelesség teljesítése során	1,75	1,65	2,64	1,92	1,98
Állami juttatásokat jogtalanul igénybe venni	1,57	1,76	2,43	1,95	1,9
Csalni az adóval, ha van rá mód	1,6	1,69	2,38	1,9	1,87
Öngyilkosság	1,65	1,33	2,33	1,47	1,71
Marihuánát vagy hasist szívni	1,39	1,58	2,1	1,65	1,66
Politikai indíttatású erőszak	1,32	1,29	1,86	1,29	1,44

Ugyanakkor a halálbüntetés a viszonylag támogatott kijelentések közé tartozik. A homoszexualitásnak az európai viszonylatban is nagyon alacsony elfogadottságát korábban is jeleztük. De megemlíthető a marihuána- vagy hasisfogyasztásnak az erős elutasítása is, mely a második legelutasítottabb a felsorolt kijelentések közül. Az állam megrövidítése (csúszópénz, jogtalan állami juttatások, adócsalás) is az elutasítottabb társadalmi jelenségek közé tartozik.

A romániai magyar belső tagolódást tekintve az állam kijátszása esetében már érintettük a regionális különbségeket. A Partiumban élők megengedőbbnek bizonyultak az állam megrövidítése tekintetében, míg a székelyföldiek ítélik ezt a leginkább el – az adócsalást és a jogtalan állami juttatást; a csúszópénz elfogadásában

²⁴ A kérdőívben szereplő kérdés: *Mi a véleménye a következő állításokról? Az 1 az jelenti, hogy soha nem engedhető meg, a 10, hogy mindig megengedhető. Köztes értékeket is használhat, hogy árnyalja a véleményét.*

²⁵ Nem szignifikáns.

a Közép-Erdélyben élők a legelutasítottabbak (7. táblázat).²⁶ A Székelyföldön – romániai magyar viszonylatban – nyitottabbak, megengedőbbek a mesterséges megtermékenyítéssel, a válással és az abortusszal szemben, mint a Partiumban, vagy főként Közép-Erdélyben, de kevésbé elfogadók például a homoszexualitással kapcsolatosan.

ERDÉLYI MAGYAROK AZ EURÓPAI ÉRTÉKTÉRKÉPEN

Az eddigi adatokból jobbra zárt világgép körvonalazódik az erdélyi magyarokra vonatkozóan, ám a zártság fokozatai – az egyes vizsgált dimenziók mentén – regionálisan más-más árnyalatúak.

Annak érdekében, hogy áttekinthetőbb képet kapjunk, tanulmányunk utolsó alfejezetében igyekszünk egy nemzetközi egységes értéktérképen elhelyezni az erdélyi magyarokat, illetve a székelyföldi és többi erdélyi régiót. Az értéktérképek világában olyan pontdiagramok, amelyek legalább két változó (érték) mentén meghatározzák az egyes ország/régiók egymáshoz viszonyított helyét. Többféle ilyen térképet készíthetünk, és nemcsak azért, mert az EVS kutatás során sokféle adatunk (változónk) van, hanem azért is, mert a diagramokhoz használt tengelyek értékeit is többféle módon állíthatjuk elő. Ha csak egy-egy változó átlaga képezi az egyes tengelyek beosztását, azt nagy felbontású értéktérképnek hívjuk, ha pedig a tengelyeken szereplő számbeli értékeket több változó segítségével hozzuk létre, akkor kis felbontású térképről beszélhetünk. Ezen utóbbi előnye, hogy sűrítve jeleníti meg az egyes régiók közötti különbségeket, hátránya viszont az, hogy félrevezető is tud lenni, úgynevezett ökológiai tévképzetet generálhat: ez azt jelenti, hogy könnyen abba a csapdába eshetünk, hogy a makroregionális különbségeket egyedi különbségekként értelmezzük.²⁷ Ezért hangsúlyozzuk azt, hogy az alább bemutatásra kerülő értéktérkép „használati értéke” arra korlátozódik, hogy elhelyezze a székelyföldieket (is) az európai országok konstruált értékmezőjében – és nem arra, hogy egyedi megítélések alapjául szolgáljon.

Az értéktérkép alapjául Keller²⁸ módszertani eljárását adaptáltuk, aki a WVS adatok alapján készített értéktérképeket. A kis felbontásúnak nevezett térképeken a függőleges tengely a tradicionális-vallásos vs. világi-rationális index értékeit tartalmazza, a vízszintes tengely pedig a zárt vs. nyitott gondolkodás szintjét fejezi ki. A tradicionális vs. világi értékek szintjét kifejező indexet a vallásosság, hazaszereget, tekintélytisztelet, engedelmesség, családközpontúság értékeiből generálta, míg a zárt vs. nyitott gondolkodás indexét a szabadság, érdekérvényesítés, tolerancia, önállóság, bizalom összevont értékei adják.²⁹

²⁶ A partiumiak kivételével ez minden régióban jóval elutasítottabb társadalmi jelenség, mint a romániai átlag.

²⁷ Keller, Tamás: *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Budapest: Társki, 2009.

²⁸ Keller, 2009.

²⁹ Az indexek matematikai létrehozásakor szintén a Keller által használt módszertant használtuk: az értékek az egyes változók sztenderdizált értékeinek (ún. z-szorok) összegeit jelentik. A sztenderdizált változók átlaga nulla, szórása egy.

Keller a WVS adatait használta, az általunk használt EVS kérdőívben lévő kérdések pedig nem minden esetben felelnek meg teljesen az előbbinek. Ezért néhány esetben kutatói döntést kellett hoznunk. A hazaszeretet kérdését például a régióhoz és nem az országhoz való kötődéssel operacionalizáltuk, éppen annak érdekében, hogy elkerüljük a kisebbségi perspektívában jelen lévő ambivalens hazafogalmat vagy hazaszeretetet. Az előbb ugyanis láttuk, hogy az országhoz való kötődés meglehetősen alacsony szintű az erdélyi, kisebbségi magyarok körében. A zárt vs. nyitott gondolkodás index létrehozása során Keller a szabadságot a szólásszabadság védelmével, illetve a kormánydöntésekbe való beleszólással operacionalizálta. Mivel az EVS-ben nem szerepelt mindegyik aspektus ebben a formában, mi a (szólás)szabadságot azzal a változóval mértük, hogy az államnak jogában áll-e az e-maileket és az interneten cserélt információkat megfigyelnie. A Keller által az érdekérvényesítésre használt item (írt-e alá petíciót?) szintén nem szerepelt az EVS kérdőívben, ezért ezt mi egyfajta demokratikus érdekérvényesítéssel mértük: azt a kérdést használtuk, amely azt tudakolta, a válaszadók milyen mértékben gondolják a demokrácia jellemzőjének azt, hogy „az emberek szabad választásokon választják meg vezetőiket”. A többi komponens mindkét index esetében megegyezik a WVS-ben használt kérdésekkel (l. 8. táblázat). Az indexek úgy vannak kódolva, hogy a kis érték a tradicionális-vallási vs. világi-rationális tengelyen a hagyományos értékeket, a magas érték pedig a racionálisabb gondolkodást fejezi ki.³⁰ Hasonló módon a másik tengelyen az alacsonyabb értékek a zártságot, a magasabb értékek a nyitottságot fejezik ki.

Az előállított két index országok és erdélyi régiók szerinti átlagait a Mellékletben is láthatjuk, az 5. ábrán azonban e térségeket a két index együttes elhelyezkedését kifejező értéktérképen is megjelenítettük.

Először is némi leegyszerűsítéssel megállapíthatjuk, hogy a vizsgált országok két nagyobb típusba sorolhatók: egyrészt láthatjuk, hogy az észak-, északnyugat-európai országok zöme (mint például Svédország, Norvégia, Finnország, Dánia, Svájc, Németország, Hollandia) a nyitott-rationális gondolkodással jellemezhető értékmezőben található, a kelet-európai, ex-jugoszláv és volt szovjet befolyás alatt álló országok (például Georgia, Örményország, Azerbajdzsán, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, de Románia is) pedig nemcsak zárt gondolkodással, hanem a hagyományos-vallási értékek intenzívebb igenlésével jellemezhetők. E két nagyobb típus között természetesen sokféle árnyalattal, átmenettel jellemezhető ország is található, de – szintén leegyszerűsítve – egy olyan köztes csoportot azonosíthatunk, amely – egy-két kivételtől eltekintve – balti és közép-európai országokat tartalmaz. Lásd például Horvátország, Szlovákia, Litvánia, Észtország, Lengyelország helyét az ábrán, de itt található Magyarországot is. Az értékrendek ilyen jellegű eltéréseit értelmezhetjük egy észak-nyugat és dél-kelet közötti lejtőnek:³¹ e perspektívából nézve úgy tűnik, a kelet-európaiak vallásosabbak is és zártabbak is.

³⁰ Értelemszerűen a nullához közeli számok átlagosnak mondható véleményegyüttest fejeznek ki.

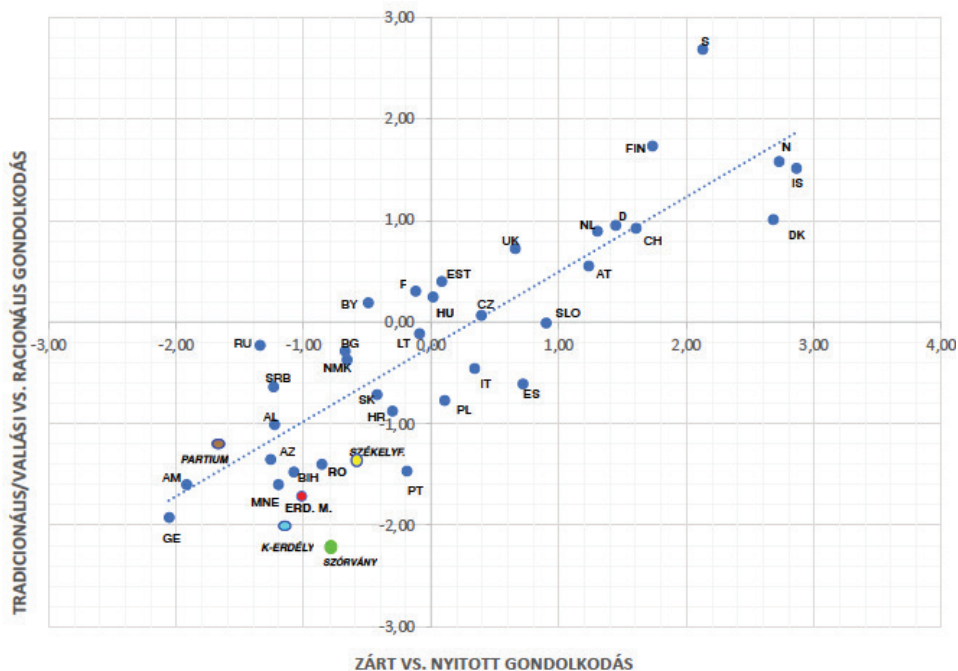
³¹ Az ábrába berajzolt egyenes az országok (ponthalmaz) lineáris illeszkedését szemlélteti. (R-negyzet: 0,73)

8. táblázat. A tradicionális/vallási vs. világi racionális, illetve a zárt vs. nyitott gondolkodást kifejező indexek komponensei

Tradicionális vallásos vs. világi-racionális		
	Használt kérdés/skála	Megjegyzés
családközpontúság	Mennyire megengedhető a válás? <i>1 – soha... 10 – mindig</i>	
vallásosság	Függetlenül attól, hogy jár-e templomba vagy sem, mit mondana magáról, Ön... <i>1 – vallásos ember; 2 – nem vallásos; 3 – meggyőződéses ateista</i>	
hazaszeretet	Mennyire kötődik saját régiójához? <i>1 – nagyon közel; 4 – egyáltalán nem közel</i>	
tekintélytisztelet	Tekintélytisztelet erősödése: <i>1 – jó; 2 – mindegy; 3 – rossz</i>	átkódoltuk az eredeti változót
engedelmesség	Szülői, nevelési értékek – engedelmesség <i>1 – említette; 2 – nem említette</i>	
Zárt vs. nyitott gondolkodás		
	Használt kérdés/skála	Megjegyzés
(szólás)szabadság	Mit gondol, az államnak jogában kellene állnia vagy nem kellene jogában állnia, hogy megtegye a következőt: Megfigyelni az összes e-mailt és interneten cserélt egyéb információt. <i>1 – határozottan jogában áll... – 4 határozottan ne álljon jogában</i>	
érdekérvényesítés	Mennyire tartja a demokrácia nélkülözhetetlen jellemzőjének azt, hogy az emberek szabad választásokon választják meg vezetőiket? <i>1 – nem fontos jellemzője; 10 – fontos jellemzője</i>	
tolerancia	Mennyire megengedhető a homoszexualitás? <i>1 – soha; 10 – mindig megengedhető</i>	
önállóság	Ön szerint mekkora befolyása van arra, hogy miként alakul az élete! <i>1 – semmi befolyása nincs; 10 – nagy befolyása van</i>	
bizalom	Általában véve hogyan vélekedik inkább: a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy az ember nem lehet elég óvatos másokkal szemben? <i>1 – sosem lehet elég óvatos; 2 – meg lehet bízni</i>	átkódoltuk az eredeti változót

E logikában nem meglepő, hogy az erdélyi magyarok olyan térségbe tartoznak, amelyet zártabb és hagyományosabb értékvilág jellemez: ugyan néhány posztszovjet társadalomhoz és akár Oroszországhoz képest nyitottabbak, ám vallásosságban, hagyománytiszteletben talán csak Georgia előzi meg őket. Sőt, az erdélyi magyarok mindkét értékdimenzió mentén alacsonyabb átlagokat mutatnak Magyarországhoz és Romániához képest, azaz a kisebbségi magyarok a többséghez (románokhoz), illetve az anyaországiakhoz képest is zártabbak és hagyományörzőbbek.

³² Az országnevek feloldását lásd a Mellékletben.

5. ábra. Az EVS-ben szereplő országok,³¹ illetve az erdélyi magyarok és belső régióik pozíciója a tradicionális-vallási vs. racionális-világi és a zárt vs. nyitott gondolkodás által kirajzolt értéktérben

Ha „ránagyítunk” Erdélyre, azt látjuk, a regionális eltérések is markánsak, a leghagyományosabb értékeket a szórványban élők körében lehet kimutatni az EVS-kutatás alapján, míg a székelyföldiek tűnnek relatíve nyitottabbnak (ám messze lemaradva az észak- és nyugat-európaiakhoz képest). Érdekes módon a Partiumban élők, noha a határ közelsége miatt nagyobb mértékben az „anyaország” felé orientálódhatnak, mégsem tűnnek nyitottabbnak. Erdély szintjén tehát kijelenthetjük, hogy a székelyföldiek hasonló világi-racionális gondolkodási szintet mutatnak, mint a Partiumban élők, ugyanakkor nyitottabbak a többi erdélyi magyar regionális csoporthoz képest.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk kiindulási pontja az volt, hogy a székelyföldi (és a teljes romániai magyar) véleménymintázatokat néhány – a korábbi EVS-sajtóanyagokban kevésbé részletezett – kérdéskör alapján elhelyezzük egy európai értéktérképen.

Elemeztük a kötődésmintázatokat, amelyekből kirajzolódott a kisebbségi lét egyik differentia specificája, a kevésbé erős országekötődés. De ugyanakkor

a régióhoz való viszonyulás sem mutatott erősebb kötődést, mint az európai átlag: kissé meglepő módon Székelyföld esetében sem.

Összességében a romániai magyar társadalom a vizsgált dimenziók mentén európai – főként EU-s – viszonylatban zárt, elutasító és tekintélytisztelő, akár a demokratikus berendezkedés kárára is, és közelebb áll a romániai társadalmi megítéléshez, mint a magyarországihoz. A belső tagolódást tekintve azonban árnyaltabb a kép, a nyugat-kelet lejtő nem érvényesül minden tekintetben. A székelyföldiek számára kevésbé fontosak a demokratikus alapértékek, de – relatíve – elfogadóbbak, fontosabb számukra a magánéleti liberalizmus és kevésbé autoritástisztelők, mint a Közép-Erdélyben élő magyarok, akik viszont nagyobb mértékben tisztelik a demokratikus értékeket. Az állammal szembeni kikapukat leginkább a partiumi magyarok gondolják elfogadhatónak.

A bemutatott adatsorok, a felvázolt értéktérkép valójában csak egy kis szelete azoknak az elemzési lehetőségeknek, amelyeket a nyilvánosan elérhető értékkutató adatbázisok kínálnak. Mindenképpen fontos lenne, de jelen tanulmány keretei már túlfeszítené, ha magyarázómodellek segítségével (jobban) feltárnánk a zártság okait, összefüggéseit, árnyalatait.³³

FELHASZNÁLT IRODALOM

EVS SAJTÓVISSZHANG

Az erdélyi magyarok a legjobboldalibbak Kelet-Európában, és a szélsőjobb aránya is igen magas lehet náluk. *Transindex*, 2020. november 17. <https://itthon.transindex.ro/?-hir=62142>

Az erdélyi magyarság láttelepe: széleskörű vizsgálatot végzett a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. *Krónika online*, 2020. október 13. <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/az-erdelyi-magyarsag-lattelepe-szeleskoru-vizsgalatot-vegzett-a-kolozsvari-nemzeti-kisebbségkutato-intezet#>

Erdélyi magyarok Európa értékrend térképén: inkább románok, mint magyarok. *Transindex*, 2020. október 14. <https://eletmod.transindex.ro/?cikk=28672>

Nem igaz, hogy a falusi székelyek rasszistábbak, mint mások, csak nincs megfelelő politikai kultúrájuk. *Transindex*, 2020. november 05. <https://eletmod.transindex.ro/?-cikk=28715>

³³ Lehet, hogy ezzel nem kellene megvárjunk Bárdi Nándor következő kerek évfordulás születésnapját.

EVS ADATBÁZISOK

<https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/full-release-evs2017/>

<https://www.gesis.org/en/services/finding-and-accessing-data/european-values-study>
EVS (2022). European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). GESIS, Cologne. ZA7500 Data file Version 5.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13897>

EVS (2020). European Values Study 2017: Romania - Hungarian minority (EVS 2017 Country data file). GESIS Data Archive, Cologne. ZA7550 Data file Version 1.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13562>.

SZAKIRODALOM

Beluszky Tamás: Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. *Korall*, 2000. 137-154. <http://www.korall.org/hu/node/1718>

Fitzgerald, Jennifer: *Close to Home. Local Ties and Voting Radical Right in Europe*. New York, Cambridge University Press, 2018.

Inglehart, Ronald: *Modernization and postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton – New Jersey: Princeton University Press, 1997.

Inglehart, Ronald: *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge University Press, 2018.

Keller Tamás: *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Budapest: Tárki, 2009.

MELLÉKLET

Az EVS-ben szereplő országok, illetve az erdélyi magyarok és belső régiói tradicionális-vallási vs. racionális-világi és a zárt vs. nyitott gondolkodást kifejező indexek értékei

Ország, régió	Használt rövidítés	Zárt vs. nyitott gondolkodás	Tradicionális vallásos vs. világi-racionális
Albánia	AL	-1,23	-1,01
Azerbajdzsán	AZ	-1,26	-1,35
Ausztria	AT	1,23	0,56
Örményország	AM	-1,92	-1,60
Bosznia-Hercegovina	BIH	-1,08	-1,48
Bulgária	BG	-0,68	-0,28
Fehéroroszország	BY	-0,49	0,19
Horvátország	HR	-0,31	-0,88
Csehország	CZ	0,39	0,07
Dánia	DK	2,68	1,01

<i>Ország, régió</i>	<i>Használt rövidítés</i>	<i>Zárt vs. nyitott gondolkodás</i>	<i>Tradicionális vallásos vs. világi-racionális</i>
Észtország	EST	0,08	0,40
Finnország	FIN	1,74	1,73
Franciaország	F	-0,12	0,30
Georgia	GE	-2,06	-1,92
Németország	D	1,45	0,95
Magyarország	HU	0,01	0,25
Izland	IS	2,86	1,52
Olaszország	IT	0,34	-0,45
Litvánia	LT	-0,09	-0,12
Montenegró	MNE	-1,20	-1,60
Hollandia	NL	1,30	0,90
Norvégia	N	2,73	1,58
Lengyelország	PL	0,10	-0,77
Portugália	PT	-0,19	-1,46
Oroszország	RU	-1,34	-0,23
Szerbia	SRB	-1,23	-0,64
Szlovákia	SK	-0,43	-0,71
Szlovénia	SLO	0,90	-0,01
Spanyolország	ES	0,72	-0,61
Svédország	S	2,13	2,69
Svájc	CH	1,61	0,93
Észak-Macedónia	NMK	-0,66	-0,37
Nagy-Britannia	UK	0,66	0,72
Románia	RO	-0,86	-1,40
Románia – erdélyi magyar	ERD. M.	-1,01	-1,72
SZÉKELYFÖLD	SZÉKELYF.	-0,63	-1,49
Közép-Erdély	K-ERDÉLY	-1,13	-2,00
Partium	PARTIUM	-1,53	-1,23
Szörvány	SZŐRVÁNY	-0,81	-2,34